

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Simonkay Márton

**A vízrendezés és társadalmi-gazdasági hatása
Magyarországon a dualizmus korában**

Az Alsó-Rába-vidék szabályozása a kiegyezéstől az első
világháborúig

DOI: 10.15476/ELTE.2023.237

Történelemtudományi Doktori Iskola

Sonkoly Gábor DSc, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Társadalom- és gazdaságtörténet Doktori Program

Kövér György MHAS, professor emeritus, a Program vezetője

A bizottság tagjai: Szijártó M. István DSc, elnök

Vadas András habil. PhD, bíráló

Horváth Gergely Krisztián habil. PhD, bíráló

Bodovics Éva PhD, titkár

Kiss Zsuzsanna habil. PhD, tag

Gyáni Gábor MHAS, póttag

Demeter Gábor habil. PhD, póttag

Témavezető: Kövér György MHAS, professor emeritus

Estók János CSc, egyetemi docens

Budapest, 2023

Témaválasztás, kutatási kérdések

A hosszú XIX. század vízrendezéseinek hatása ma is érezhető a Kárpát-medencében, értékelésük azonban nem egységes: egyes vélemények szerint egy második honfoglalás, mások szerint a hagyományos gazdálkodás tönkretétele történt. A téma aktualitását napjainkban az egyre súlyosabb aszályok és árvizek adják, amelyekre nemcsak országos léptékben, hanem lokális szinten is szükséges felkészülni. Többek között ez adja meg a kutatásban a helyi szintű feldolgozások jelentőségét. A jelenkori viszonyok nem érthetőek meg a vízszabályozás társadalmi háttérének feltárása és elemzése nélkül – ez lehet a történettudomány hozzájárulása.

A Dunába torkolló folyók közül közül a mai Magyarországon a Dráva után a második legjelentősebb a Rába, amelynek vízrendszere behálózta a Kisalföldet. A dolgozatban tárgyalt Alsó-Rába-vidék vízrendezésének meghatározó időszaka az 1873-ban megalakult Rábaszabályozó Társulat működéséhez köthető. Illetékességi területe nemcsak a Rába Sárvár és Győr közötti szakaszára, hanem a Fertőig tartó síkságra – beleértve magát a tavat is –, később pedig a Mosoni-Duna jobb partjára is kiterjedt. A munkálatok két intenzív időszaka 1885–1893, valamint 1904–1910 között zajlott: ennek során előbb az árvizektől, majd a belvizektől igyekeztek megszabadítani a területet. A folytatásra irányuló nagyszabású tervek, köztük a Mosoni-Duna vízerőművekkel történő hajózhatóvá tétele, valamint a Fertő lecsapolása számára előbb a gazdasági helyzet és az első világháború, majd az 1918 utáni határváltozások szabtak gátat.

A helyben érdekelt birtokosok által megalakított és irányított, de az intézményi és törvényi szabályozók révén növekvő állami befolyás alatt álló társulat az egyes szűkebb

vidékek, valamint a vármegyei és még magasabb szinten működő intézmények sajátos érdekegyeztető fóruma volt. Szervezeti jelentősége mellett a hozzá köthető levéltári forrásbázis is alkalmassá tette arra, hogy térbeli és időbeli keretként szolgáljon. A dolgozat első, kronológiai tagolását a vízrendezés során felmerülő problémák társulati kezeléséről szól. A második rész a gazdasági és társadalmi hatások elemzése, amelynek része a víz- és a területhasználat átalakulása, a szabályozásban részt vevők hálózatai, valamint a környezetről helyben alkotott kép változása. A dolgozat tagolása kijelöli a fő kérdéseket: hogyan, milyen eredménnyel működtek együtt az érdekeltek a célok, a finanszírozás, a megvalósítás és a mindehhez szükséges szaktudás tekintetében; valamint hogyan alakította át a szabályozás a táj és a víz használatát és ez milyen társadalmi következményekkel járt.

Elmélet, források és módszertan

A vízrendezés története iránti tudományos érdeklődés sokáig technikatörténeti jellegű volt: a vízépítésben működő mérnökök írták meg szolgálati helyük történetét. A hazai történettudomány az elmúlt évtizedekben fedezte fel magának a témát: Andrásfalvy Bertalan 1973-ban megjelent, a sárközi fokgazdálkodásról szóló munkája óta számos néprajzi, földrajzi, történettudományi és más tudományterülethez köthető feldolgozás született. A kutatás a Tisza-völgy szabályozásával behatóbban foglalkozott, a Duna és mellékfolyói – köztük a Rába – kapcsán kevesebb írás született. A Rábaszabályozó Társulat elemzéséhez a számos vízügy-történeti munkát jegyző Dóka Klára 1980-ban, két

részben megjelent, intézmény- és eseménytörténeti fókuszú tanulmánya¹ szolgál kiindulópontként.

A dolgozat elméleti keretét a környezettörténet körébe tartozó folyótörténet adja. Az USA nyugati, vízhiányos területén kialakult fiatal tudományág a vizek révén az emberi társadalmak számos jellegzetességét kívánja vizsgálni. Fontos témái közé tartozik az árvízi katasztrófák, a vízhasználat és a vízszennyezés, ezek érdekkonfliktusai, valamint a folyóról alkotott kép változása. A kutatás változatosságát jelzi a kapcsolódó társtudományok sokasága a földrajztól a szociológián és a néprajzon át a történelemig. Ez a sokszínűség tükröződik a források és feldolgozásuk módszertana, valamint a szakirodalom terén. A dolgozat kronológikus tagolású fejezeteiben a szöveges források, a tematikus részben pedig a statisztikák és a térképek kerülnek a középpontba, kiegészülve az írott és épített helytörténeti emlékekkel. A társulati jegyzőkönyvek, állami iratok, országgyűlési és magánnaplók, hírlapcikkek így kiegészülnek a tiszti címtárak, népszámlálási adatsorok, adóösszeírások, gyászjelentések, iskolai értesítők, vállalati számadások, gazdasági kompaszok és kataszteri térképek sorával. A legtöbb forrás és kortárs feldolgozás helyben: Győrött, Sopronban és Szombathelyen, valamint Budapesten és az interneten érhető el.

---

¹ DÓKA Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873–1948). I–II. *Soproni Szemle* 34 (1980: 1.) 17–28., (1980: 2.) 117–128.

Eredmények

A disszertáció következtetései – egymással szoros összefüggésben – a környezetalakítással kapcsolatba kerülő intézményekre, gazdaságra és társadalmra vonatkoznak. A vizsgálat kulcsszava a modernizáció: milyen léptékben, hogyan valósult meg, milyen következményekkel járt?

A Rábaszabályozó Társulat létrejöttével helyben a vármegyei szintű árvédekezést felváltotta a regionális szervezés; a folyamat azonban csak évtizedek alatt és komoly párhuzamosságokkal ment végbe. Ez azt jelentette, hogy habár árvizek esetén a társulat irányította a védekezést, embereket a vármegye tudott kirendelni vagy a katonaságtól kérni. A munkálatok jellege miatt 1873-tól az 1880-as évek végéig párhuzamosan zajlott a megyei (rábakrajcárok) és a társulati (ártéri járulékok) szedése is. Az állam befolyása az 1870-es évek végén nőtt meg, amikor a társulati pénztár kimerülése és az árvízproblémák miatt egymás után több kormánybiztos is kirendelésre került. A társulati autonómia 1896. évi visszanyerése után formálisan a szakminisztériumi ellenőrzésen és a Rába-szabályozásról szóló törvényeken keresztül nyilvánult meg az állami ráhatás, informálisan pedig az állami pozíció helyett vagy mellett érkező vezető tisztségviselők pályájában és kapcsolataiban.

A tiszai társulatokkal szemben a Rába-szabályozóknak nem volt hatékony politikai lobbijereje. A Tisza-völgyben ugyanis már a századforduló előtt komoly részt vállalt az állam a költségekből, később pedig a dunai nemzetközi hajóút mederrendezését is támogatta, az 1870-es és 1880-as években szintén komoly károkat elszenvedő Rába mentiek először csupán 1904-ben kaptak államsegélyt. Egészen addig az állam törvényi úton kényszerítette a Rábaszabályozó Társulatot

a vízrendezés hitelből történő megvalósítására. A kormány ugyanis a legtöbb magyarországi folyószabályozásnál csak a végső esetben nyújtott vissza nem térítendő támogatást, hogy minél inkább érdekeltté tegye a birtokosokat a haszon-szerzésben. Nyomós érv lehetett volna a segítségnyújtás mellett, hogy a szabályozás jó eséllyel az árvízi segélyigények megszűnését és az adóbevételek biztosabb beérkezését eredményezte.

A Rábaszabályozó Társulat abban emelkedett ki a többi, hasonló, öngazgató vízszabályozási szervezet közül, hogy területe öt vármegyére – Győr, Moson, Sopron, Vas és Veszprém – terjedt ki. Hosszú működése alatt a megyei elitek számára lehetőség nyílt szorosabb kapcsolatok kiépítésére is. Ez a nyugat-dunántúli regionalizáció azonban nem lépett túl a meglévő birtoklási, rokoni és vallási kapcsolatokon, így a vármegyei élet közösség- és társulatformáló szerepe továbbra is jelentős maradt. Ezt támasztja alá a szokásjog, amely a társulati választmány megyénkénti, területarányos választását irányozta elő. A vezetés emellett vállalati mintára elnökségből és a napi ügyvitelért felelő igazgatóból állt, akiket autonóm működés esetén szintén a közgyűlés választott. Habár egy kivétellel minden elnök jelentősebb megyei közhivatali karrierúttal bírt, a választmányi tagok közül az idő előrehaladtával egyre kevesebben vállaltak szerepet a megye irányításában vagy az országos politikában, viszont végig szűkebb környezetük gazdasági és civil életének fontos szervezői voltak. Az igazgatók és a mérnökapparátus esetében az állami karrierút a meghatározó. Jelzésértékű az ellentét a századfordulón a modern mentalitású, az állami hivatalvezetésből a társulatba érkező Bíró Elek igazgató-főmérnök, valamint a vármegyei birtokosság között.

A Rába-szabályozáshoz szükséges modernizáció, professzionalizáció csak részben történt állami kezdeményezésre, részben azonban szerves folyamat eredménye volt. A környezetátalakítással kapcsolatban felmerülő technikai és társadalmi problémák kezelése ugyanis a korábbinál magasabb szintű szervezettséget kívánt meg mind a számos helyi érdek ütközése, mind pedig a műszaki kihívások miatt. A gyakorlatban ez egyfajta pillangóeffektusként működött: minden lépés újabb, vissza nem fordítható problémákat, lezáratlan helyzeteket eredményezett, amelyet az 1870-es években csapadékosabbra forduló időjárás tetézett. A szabályozás két, árvédekezési és belvízrendezési ütemre bontása, a munkálatok egy évtizedes szünete így önmagában komoly kárt okozott számos birtokosnak. A „hidrotáj” a Rábaszabályozó Társulat megalakulása előtt sem volt érintetlen, a folyószabályozás révén kialakuló egymásrautaltság a korábbi századokban is létezett. Ennek példája a Rábából kiágazó Kis-Rába malomcsatornájának vízosztóműve, amelynek működtetése három vármegye között volt évszázadokon át vita tárgya.

A társulat első „szárnycsapása” a Rába malomgátjainak kisajátítása és lebontása volt. A pénztár kimerült, a szabályozás megállt, egyre nagyobb árhullámok érkeztek. Közülük kiemelkedik az 1883. januári győri jegesár: a pusztítás nyomán 1885-ben törvény született az új, modern gátak felépítéséről. A probléma túlnőtt a helyi szinten, így az állam rákényszerült, hogy a sikerhez szükséges tőkét, szaktudást és az együttműködés kereteit biztosítsa – a központi vízügyi ellenőrzés a későbbiekben állandósult is. Az elkészült védművek azonban gátolták a rábaközi belvizek lefolyását, így egyes birtokosok a szabályozás első ütemének kárvallottjai lettek. Az ő igényeiket elégítette ki a szintén törvényi úton,

1904-ben elrendelt második ütem, a belvízrendezéshez szükséges csatornák és műtárgyak létesítése. Ez már nem a teljes társulat, csupán egyes vízvidékek érdekét szolgálta, így a társulat – állami mintára – egyes csatornaépítéseknel a helyi birtokosok anyagi hozzájárulását kérte, ami újabb konfliktusokat eredményezett. Így a Kis-Rába vízosztóművének újjáépítésekor, több évtizeden át húzódo pereskedés után végül fizetni kényszerültek az érdekelt malomtulajdonosok.

A Rába-szabályozás katalizált egyes, a modernizáció részét képező változásokat. A rábai malomkisajátítások például a Kis-Rába vízimalmait hozták helyzetbe, illetve modern gőzmalmok építését tették kifizetődővé; az új gáton át hidak épültek; a szabályozás pedig elősegítette az elsősorban agrárcélú vízhasználat növekedését.

A századforduló előtt a társulat elnökei és alelnökei a korábbi ellenzékéből kerültek ki. Hatalomra kerülve azonban – mindössze kisebb korrekciókra szorítkozva – szükségszerűen a vízrendezés támogatóivá váltak a szabályozás jellege és az aránytalan birtokmegoszlás miatt. A részben területi, részben veszélyeztetettség alapon megállapított társulati szavazatszám negyede az Esterházy-hitbizományhoz tartozott, amelyen kívül még öt, tízezer hold fölötti méretű nagybirtok volt található a vidéken: akarataikat a társulati közgyűlésen a kis- és középbirtokosok csak komoly koordináció révén tudták opponálni. Ezek a nagybirtokosok azonban személyesen nem, hanem csak képviselőik – ügyvédek, gazdatisztek, mérnökök – útján vettek részt a társulat életében. Az alapszabály szerint elnök és alelnök csak saját jogon jelen lévő birtokos lehetett, így a pozíciók betöltői a százholdas nagybirtokosok közül kerültek ki. A legnagyobb befolyása informálisan

érvényesült: a társulatot elnökként, majd kormánybiztosként 1878 és 1896 között vezető Radó Kálmán egyben vasi főispán és evangélikus egyházkerületi felügyelő, az 1896 és 1911 között elnöklő Cziráky Béla gróf pedig Esterházy Miklós herceg sógora volt. Az önálló szavazattal nem rendelkező kisbirtokosság képviselői szintén jelen voltak a választmányban, az elérhető legmagasabb pozíció az alelnöki volt. Képviselőkben fontos szerepet játszottak a birtokosok mellett az alsópapság képviselői, valamint időben előrehaladva egyre inkább a körjegyzők, elsősorban a Rábaközben.

A társulaton belüli törésvonalakat a vízvidék szerinti helyzet mellett a birtokviszonyok határozták meg. A kisbirtokosok elsősorban költségérzékenyek voltak, a nagybirtokosok pedig a számukra anyagilag megtérülő megoldásokat igyekeztek választani. Utóbbiak területén az ármentesített területek hozamnövekedése nagyobb is volt, kiemelkedően az Esterházyak által dominált Hanságban. Az értéknövekedés, valamint a veszélyeztetettség mértéke és jellege határozta meg a közös teherviselés mértékét, ami számos próbálkozás ellenére sem élvezett konszenzust. Ennek okait a kortársak részben a szaktudás hiányában, részben a szándékos részrehajlásokban látták.

A vízrendezés átalakította a területhasználatot és a földjövödelmek területi eloszlását is. Feltörtek és felszántottak számos, korábban időlegesen elöntött rétet és legelőt. Az állattenyésztés azonban – ellentétben a Tisza menti átalakulással – mégsem veszített jelentőségéből, amiben a bécsi piac megtartó közelsége is szerepet játszott. A birtokosok a szántók révén a leáldozóban lévő gabonakonjunktúrát próbálták kihasználni, mérsékelt sikerrel. A földjövödelmek területi elrendeződése a szabályozás révén átalakult, szórása nőtt. A fő haszonélvező

a már említett hansági vidék volt. A kárvallott települések egyik része a Sokoróalján, a Rába jobb partja mentén helyezkedett el, ahol az egymás mellett folyó Rába és Marcal nehezen megakadályozható elöntései okoztak problémát. Másik részük a Fertő keleti partvidékén terült el, ahol a szélsőséges vízjárású tó mocsarasodása, valamint a várható haszonhoz, illetve elmaradásához képest aránytalan ártéri járulékfizetés játszhatott szerepet.

A fenntartásra és a közös hitel törlesztésére szolgáló, az első szabályozási ütem után állami parancsra drasztikusan felemelt társulati járulékok az állami adókkal vetekedő teherré nőttek ki magukat. A kortársak erős összefüggést véltek fölfedezni a járulékok és a kivándorlás között, amely csak részben igazolható, de az igaz, hogy a vizsgált időszakban a szabályozás kárvallott területeinek népesedése szerényebb volt környezetükhöz képest. A hiányzó pénzt a Fertő lecsapolásával, és ezzel a befizetők körének megerősítésével kívánták biztosítani. Habár az Esterházy-hitbizomány hosszú viták után végül kötélnek állt, a tervekbe csupán a Hanságcsatornán át történő részleges lecsapolás került be, ami technikai és anyagi nehézségek miatt végül csak kis részben valósult meg. A lecsapolástól a Fertőt végül az első világháború utáni „határtóvá válás” mentette meg, amellyel párhuzamosan egyre többen kezdték a tavat esztétikai és turisztikai szempontból értékelni. A szabályozás idején visszaszorultak a nádhoz, halászathoz köthető hagyományos mesterségek, átadva helyüket modernebb felhasználási módoknak.

Műszaki szempontból a Rába-szabályozást a vízügyi szakma sikerként könyveli el, amely tanulva a korábbi tiszai tapasztalatokból, kiváló mérnöki szakmunkán alapult. Ez azonban korántsem volt egyértelmű a kortárs közvélemény

számára, amely ambivalensen állt a szabályozáshoz. A kezdeti optimizmust hamar letörték a nehézségek és az újabb árvizek. A környező agrárnépességtől egyre inkább elváló győri polgárság sajtója végig támogatta, a környékeliek bizalmát pedig lassan elnyerték az árvédekezésből személyesen is részt vállaló társulati szakaszmérnökök, akik embert próbáló feladatuk miatt gyakran az ötvenéves kort sem érték meg. Elkecseredést okozott a szabályozás befejezhetetlensége, a felmerülő újabb és újabb munkálatok és költségigények – az elégedetlenség a második ütemet vezénylő Bíró Elek igazgatófőmérnökkel szemben csúcsosodott ki.

A szabályozás révén átalakult Győr városképe, elsősorban a mederrendezések révén létrejövő városi parkok – Radó-sziget, Bercsényi-liget – nyomán. A városiakhoz köthető a környező táj átértékelése is, ami megnyilvánult a vízrendezés mint modernizációs vívmány és a vízmenti, érintetlen természeti környezet magasztalásának paradoxonában, amit a Rába-szabályozás emlékhelyeinek műszaki–természeti kettőssége is jelez.

Kapcsolódó publikációk

- „Vagy ilyen szabályozás lesz, vagy semmilyen” – a Rábaszabályozó Társulat első évtizede (1873–1883). *Magyar Hidrológiai Társaság, XXXI. Országos Vándorgyűlés, Gödöllő, 2013. július 3–5.* http://www.hidrologia.hu/vandorgyules/31/dolgozatok/word/149_simonkay_marton.pdf
- Csorbuló önrendelkezés vagy állami siker? Érdekek és vélemények a Rába-szabályozás kapcsán (1886–1893). In: HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom a középkortól a XX. század végéig.* Bp. 2014. 343–376.
- Források a Rábaszabályozó Társulat ügyviteli rendjéhez. In: HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom a középkortól a XX. század végéig.* Bp. 2014. 614–632.
- Vízsabályozók hálózata. Társulati vezetés és vármegyei karrier a Rábaszabályozó Társulatban (1873–1918). In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 4* (2020) 63–92.
- Árvizek és területhasználat a dualizmus kori Rába-vidéken. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 5* (2021) 197–218.
- Határhasználat és folyószabályozás kataszteri térképeken. Egy györsövényházi kisajátítás tanulságai a dualizmus korából. In: KISS Zsuzsanna – SZILÁGYI Zsolt (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés. A határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 34. Sorozatszerk.: BÓDY Zsombor) Szeged–Eger 2022. 309–322.